

Lluís MONJAS MANSO

EL QÜESTIONARI DE VISITA PASTORAL
DE JAUME MARQUILLES, 1413-1414.

Edició i estudi.

Des de començaments dels anys 80, a casa nostra la utilització de les visites pastorals com a font per al coneixement històric i d'altres camps de les ciències socials i humanes s'ha estès considerablement.

Tanmateix això no pot amagar la manca que patim d'estudis tant metodològics com pròpiament històrics sobre aquesta tipologia documental, sobretot si comparem amb l'estat dels estudis a països com França, Gran Bretanya, Alemanya o Itàlia. D'aquesta situació ens en dona una imatge prou il·lustrativa el fet que, en l'article d'En Noël Coulet¹ sobre les visites pastorals, l'apartat que informa dels estudis realitzats en els diferents països de l'Europa occidental, en parlar de l'Estat Espanyol només cita un treball,² i, l'apartat dedicat als repertoris i edicions existents sobre visites pastorals, ni tan sols esmenta l'Estat Espanyol, ja que no n' existeix cap.

A casa nostra, fins i tot alguns dels primers investigadors que s'han interessat per les visites pastorals dels nostres països són estrangers, com En Christian Guilleré;³ ell s'adonà que fins no fa molt la història religiosa havia quedat totalment arraconada als Països de l'antiga Corona d'Aragó, particularment a Catalunya, on dominava una història social i econòmica.

---

1. Noël COULET, *Les Visites Pastorales*, dins *Typologie des sources du Moyen Âge Occidental*, 23, dirigit per L. GENICOT, Louvain-Turnhout, Institut d'études Médiévales-Brepols 1977.

2. Es tracta de la tesi de: José SÁNCHEZ HERRERO, *Organización eclesiástica y religiosidad popular en la Baja Edad Media (Obispos del Reino de León)*, Universitat de La Laguna. I a sobre encara roman inèdit.

3. Potser els primers estudis, ja publicats, basats en utilització sistemàtica de les informacions proporcionades per les actes de Visita pastoral dels primers anys del segle XIV a Barcelona foren els de Josep PERARNAU i ESPELT, *L'Ordinatio Studii Barchinone et rectoris eiusdem del bisbe Ponç de Gualba*, dins «Revista Catalana de Teologia», II (1977), 151-188; *L'Alia Informatio Beguinorum d'Arnau de Vilanova* (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 214 pp.; *Activitats i fórmules supersticioses de Guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», I (1982), 47-78, i en d'altres de menors, ultra la tesi de llicenciatura presentada a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, *Intent de reconstrucció del Procés inquisitorial contra els beguins de Vilafranca del Penedès*, encara inèdita. Després apareixia Christian GUILLE-RÉ, *Les Visites Pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Age (XIVme-XVme siècle)*. *L'exemple du diocèse de Gerone* dins «Mélanges de la Casa de Velazquez», XIX (1983), 125-167 i un mapa (cf. ATCA, V (1986), 401-402, núm. 2610).

De fet, fins als anys 80, aquestes fonts havien estat molt poc emprades per la historiografia catalana i espanyola en general. A Catalunya hi ha un treball seriós encara inèdit, la tesi d'En Josep Baucells,⁴ anterior als anys 80.

Quina és la causa de l'oblit d'aquestes fonts tan riques per a l'estudi de la història, el dret, l'antropologia, la religió, la història de l'art, i molts d'altres temes? Com diu Na Mª Milagros Cárcel Ortí,⁵ a l'Estat Espanyol no s'han produït iniciatives a nivell institucional que tinguin com a finalitat l'organització de la investigació en el camp de les visites pastorals. Només s'han dut a terme iniciatives personals o de petits grups que impossibiliten que el projecte sigui de gran abast o de llarga durada, sempre per la falta de financiació econòmica.

Per tot això no s'ha començat l'empresa necessària d'inventariació, catalogació i ús de les visites pastorals, com a grans dipòsits de fonts eclesiàstiques, essent una de les nostres grans riqueses documentals (hem de pensar que conservem registres de visita pastoral, amb més o menys continuïtat, des del segle XIV fins al segle XX per a moltes diòcesis). De fet, ja fa temps que a França i Alemanya hom acometé aquesta empresa gràcies a la iniciativa col·lectiva llençada per Gabriel Le Bras el 1968,⁶ mentre que aquí encara no s'ha fet res.

De tota manera, de la mà d'estudis metodològics com el d'En Coulet⁷ o Mazzone i Turchini,⁸ han començat a produir-se nous estudis metodològics

4. JOSÉ BAUCELLS REIG, *El sentimiento religioso popular en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*. Tesi per a obtenir el grau de Llicenciatura. Dirigida pel professor Dr. Emilio Sáez (556p), inèdita. Universitat de Barcelona, 1970.

5. Mª MILAGROS CÁRCEL ORTÍ, Prólogo dins Mª Teresa GARCÍA EGEA, *La Visita Pastoral a la diòcesis de Tortosa del Obispo Pabolac, 1314*. Castelló, Diputació 1993, 11-14 (cf. ATCA, XIV (1995), 344-347).

6. Els britànics, per obra d'En C.R. Cheney, que als anys 30 dirigí l'edició dels registres episcopals britànics, portaren la davantera a l'estudi d'aquestes fonts.

Ja als anys 60 i 70 a França s'ha elaborat un repertori sobre tots els documents conservats relacionats amb visites pastorals a l'Estat Francès: *Répertoire des visites pastorales de la France. Anciens Diocèses (jusqu'en 1790)*. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Recherche coopérative sur programme 206, dirigit per Gabriel LE BRAS, François DAINVILLE, Jean Gaudemet i Andrée Latreille. 4 vol., París, a partir de 1977.

Posteriorment Marc Vénard dirigí un grup de recerca sobre visites pastorals des del CNRS. A Alemanya tenen el: *Repertorium der Kirchenvisitationsakten aus dem 16 und 17 Jahrhundert in Archiven der Bundesrepublik Deutschland*, herausgegeben von E. W. ZEEDEEN in Verbindung mit P.T. LANG, C. REINHARDT, H. SCHNABEL-SCHÜLE, Stuttgart, Klett-Cotta 1982 i ss.

A Itàlia ja fa temps que s'inicià un faraònic projecte de publicació de tots els registres conservats. Ja s'han editat les *Visite pastorali di Milano (1423-1859)*, inventari a cura de A. PALESTRA, dins *Monumenta Italiae Ecclesiastica. Visitationes 1 e 2*, Roma 1971. Es troba en fase de realització el *Thesaurus Ecclesiarum Italiae* (comprèn el segle XVII) i el *Thesaurus Ecclesiarum Italiae recentioris aevi* (comprèn els segles XVIII i XIX).

7. COULET, *op. cit.*, (1977).

8. U. MAZZONE i A. TURCHINI, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, Il Mulino 1985.

sobre visites pastorals a casa nostra, encapçalats principalment per Na Càr-cel Ortí i En Trenchs i Òdena.⁹ Aquests estudis tindran una influència positiva sobre l'expansió del coneixement de la font i del seu ús. Aquesta extensió, durant els anys 80-90, en la utilització de les visites pastorals com a font històrica, es troba en relació també amb l'expansió de la història de les mentalitats, que es posà de moda en aquestes dècades, i que faria servir constantment aquestes fonts, car, per llur contingut, són molt propícies a aquest tipus de recerca.

Les visites pastorals produeixen entorn d'elles una gran quantitat de documentació;¹⁰ la més abundant són els processos verbals o registres de visita pastoral o *Liber visitationis*, però nosaltres estudiarem un document força excepcional dins l'esmentat context, un 'qüestionari de visita pastoral'. Es tracta d'una mena de declaració d'intencions, explicant com s'ha de fer la visita i la seva finalitat, aspectes a tenir en compte, preguntes a fer, coses a corregir i a ensenyar.¹¹ En definitiva, a través dels qüestionaris de

A. TURCHINI i C. NUBOLA, *Visite pastorali e elaborazione de dati. Esperienze e metodi*, Bologna, Il Mulino, 1993.

9. Mª Milagros CÀRCEL ORTÍ i José TRENCHS ÒDENA, *Las visitas pastorales de Cataluña, Valencia i Baleares*, dins «Archiva Ecclesiae», XXII-XXIII, (1979-1980).

Mª Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Las visitas pastorales* dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, separat: t LVIII, quadern IV, octubre-desembre 1982.

Mª Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Tipología documental de las visitas pastorales: la Purgatio visitationis*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXIV, (1988), 465-492.

Especialment remarcable és el llibre de recent aparició amb l'estudi i edició de les visites pastorals de València a la Baixa Edat Mitjana: Mª Milagros CÀRCEL ORTÍ y José Vicente BOSCA CODINA, *Visitas Pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)* (Series Valentina XXXVIII), València, Facultad de Teología San Vicente Ferrer 1996.

10. COULET, (cit en la nota 1), 34-44.

11. Són excepcionals els qüestionaris de visita pastoral de les diòcesis catalanes que han arribat fins a nosaltres, sobretot els de la baixa edat mitjana, però en tenim alguns, com el del bisbe Paholac de Tortosa de 1314 (veure Mª Teresa GARCIA EGEA, *La Visita Pastoral a la Diòcesis de Tortosa del Obispo Paholac, 1314*, Diputació de Castelló, 1993); aquell que es conserva al *Llibre de la Cadena* (ACB) titulat: "*Isti sunt casus quos sibi retinet dominus Episcopus Barcinone*", f. 180r-180v; o els qüestionaris del bisbe Francesc Climent, àlia Saperà: ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r-3v i vol 11, f 2r-5v bis, que són l'objecte d'aquest article. Cal destacar també el formulari de visita pastoral de Jaume d'Aragó elaborat entre 1383 i 1388 per a la realització de les visites a la diòcesi de València (veure José Vicente BOSCA CODINA, *Jaume d'Aragó y los registros de visitas pastorales de la diòcesis de Valencia*, dins «Saitabi», XLIII (1993), 125-133). I recentment, hom ha trobat un qüestionari de visita pastoral a l'arquebisbat de Saragossa de l'any 1435, encomanat per l'arquebisbe Dalmau de Mur (era natural de Cervera, fou bisbe de Girona l'any 1415, nomenat arquebisbe de Tarragona el 1419 i definitivament arquebisbe de Saragossa l'any 1431, queda clar el seu coneixement de la tradició pastoral catalana) per dur a terme la visita a la parròquia de Vallderroures (veure Agustín GIL DOMINGO, *Una visita Pastoral del Siglo XV*, dins «Aragonia Sacra», X, (1995 [1996]), 199-228, Revista de investigación, Comisión Regional del Patrimonio Cultural de la Iglesia en Aragón, Zaragoza, 1996.)

visita pastoral podem copsar la política pastoral dels bisbes que fan o encomanen les visites. Atesa la seva riquesa informativa, podem dir que ens trobem davant uns documents excepcionals per a l'estudi de les visites pastorals, del dret canònic i de les parròquies en general.

Tanmateix a casa nostra s'han realitzat poques transcripcions i estudis sobre aquests documents (veure nota 11). Nosaltres, en aquest article, estudiarem i transcriurem els qüestionaris de visita pastoral dels anys 1413-1414 a les parròquies del bisbat de Barcelona del bisbe Francesc Climent, àlies Sopera, copiats en el llibre dels registres específics, que constitueixen la sèrie *Visitationum*.¹² Curiosament aquests qüestionaris foren redactats pel prevere i jurisconsult Jaume Marquilles, que llavors era degà de Vallès i delegat de visita pastoral de Pere Jofre, vicari general de la diòcesi de Barcelona. Això fa que aquests qüestionaris encara siguin més importants, no només per a la història religiosa sinó també per a la història del dret canònic.

Jaume Marquilles, prevere i canonista.

Fins ara, tots els historiadors i historiadores del dret que s'havien atanat a l'estudi de la figura del jurista Jaume Marquilles ho havien fet per enaltir el seu paper com a comentarista dels *Usatges de Barcelona*. Així En Brocà diu d'ell: «..., nadiu de Barcelona, escrigué els més substanciosos y minuciosos comentaris als Usatges, que son consultats encara ab fruit y constitueixen un monument al dret propi y especial de Catalunya.»¹³ N'Elías de Tejada afegeix: «Si BELLUGA es el más osado, MIERES el más completo y CALLÍS el más profundo de todos los jurisconsultos levantinos, ninguno aventaja a JAIME DE MARQUILLES en dos cosas: en su catalanismo y en su celebridad. / Sin disputa es el más afamado de todos este presbítero que, tras ocupar distintos cargos públicos, dirige en 2 de abril de 1448 a los concelleres de Barcelona, ya cubriendo los ochenta años, sus

12. ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r-3v

ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r-5v bis.

A la part final d'aquest article he transcrit el segon qüestionari ja que era més fàcil de llegir, el primer té moltes esmenes i la lletra és molt petita, però tots dos tenen el mateix contingut, i foren escrits pel jurisconsult En Jaume Marquilles

13. Guillem Mª de BROCÀ: *Juristes y jurisconsults catalans dels segles XIV-XVII* dins «Institut d'Estudis Catalans, Anuari», III, (MCMIX-X), 483-515.

Guillem Mª BROCÀ: *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1985 (reedició), 2 vol. pàg 394.

Comentarios a los Usatges,...»¹⁴. En Santiago Sobrequés resumeix així la seva vida: «...eclesiàstic (vers 1370-1455), condensà en els seus *Commentaria* als Usatges els conceptes polítics dels seus antecessors, tots els quals superà en celebritat, impregnant-los d'un segell patriòtic que fa d'ell l'autor jurídic d'un nacionalisme més conscient.»¹⁵

Fins i tot, En Valls i Taberner arriba a dedicar un article a estudiar la seva vessant com a historiador: «En Marquilles ens apareix, en la crònica, igual que en tota la resta del seu tractat sobre els Usatges, com un escriptor essencialment medieval. Com a home de Dret, era principalment un feudista; com a historiador, era un cronista més aviat eixarreït i poc elegant.»¹⁶

Però cap historiador diu res sobre la seva activitat com a canonista i home d'Església. Segons En Duran y Sanpere,¹⁷ Jaume Marquilles nasqué a Barcelona l'any 1368, estudià lleis a la universitat de Lleida, on es llicencià en Dret canònic, fou vice-canceller del rei Martí l'Humà, càrrec que li donà competència efectiva en els problemes de Dret públic.¹⁸ Les visites pastorals del bisbe Francesc Climent, àlies Sopera, dels anys 1413 i 1414 ens diuen que Jaume Marquilles ja és batxiller en dret i degà del Vallès, rebent l'encàrrec del vicari general de la diòcesi de Barcelona Guillem Jofre, de realitzar la visita pastoral.¹⁹ Sembla que juntament amb la seva carrera política, En Jaume Marquilles inicià la seva carrera eclesiàstica, que degué començar al bisbat de Barcelona acumulant càrrecs i beneficis, al costat del partit de Benet XIII, el papa Luna (el qual acceptaria de bon grat l'elecció del rei Ferran al Compromís de Casp)²⁰. Degué trobar-se dins el cercle familiar del bisbe Sopera, ja que normalment la visita pastoral es delegava en persones de molta confiança del bisbe (no hem d'oblidar la funció fiscal i pastoral que tenien).

La seva carrera religiosa assolí un moment àlgid en ésser nomenat l'any 1424 Vicari General de la diòcesi de Vic, arribant posteriorment també a ser-ho de la diòcesi de Barcelona. Com a degà del Vallès degué assolir com-

14. Francisco ELÍAS DE TEJADA, *El pensamiento político de los juristas catalanes medievales*, dins «Revista General de Legislación y Jurisprudencia», (julio-agosto de 1948), 45; pàg 204, Francisco ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas en la Cataluña Medieval*, Barcelona, Aymà editor 1950, 204.

15. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Universitat Autònoma de Barcelona / Col·legi Univesitari de Girona 1978, 61.

16. Ferran VALLS I TABERNER, *Jaume Marquilles considerat com a historiador* (Discurs llegit en la XIII festa anual de l'Institut). Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936 (publicat a «La Veu de Catalunya» del dia 21 de maig de 1936).

17. Agustín DURAN Y SANPERE, *Viaje alrededor de una miniatura*, Barcelona, Seix y Barral 1949.

18. Id., *op cit* (1938).

19. ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f. 1r, i f. 1r bis.

20. VALLS I TABERNER, *Jaume Marquilles...* (cit. en la nota 16).

petència efectiva en els problemes del Dret canònic, i conèixer de prop els problemes dels preveres parroquials i dels fidels, cosa que li permeté redactar amb gran pragmatisme el qüestionari de visita pastoral que es troba a l'encapçalament de la visita pastoral a la diòcesi de Barcelona del 1413 i 1414. De tota manera hem de suposar que no el féu tot sol, sinó que segurament el Vicari General Guillem Jofre i el propi bisbe Saperà degueren influir en el contingut i orientació del qüestionari, així com la tradició visitadora i els qüestionaris del segle XIV de les diòcesis de la Província Eclesiàstica de Tarragona (veure nota 11).

No parlarem aquí de la gran obra d'en Jaume Marquilles, els *Comentaria super usaticis Barchinone*, car es pot consultar qualsevol dels articles o llibres ja citats que donen prou informació sobre aquesta obra que realitzà durant la seva llarga vida²¹.

El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles.

El Cisma d'Occident²² estimularà les visites pastorals per l'ànim de tots els candidats de reformar la vida religiosa i mostrar-se com els millors administradors de les ovelles i béns del Senyor. El patriarca Saperà (bisbe Francesc Climent), fidel al seu temps i en contacte amb els grans reformadors del moment, com En Vicenç Ferrer i En Joan Gerson que encoratjaren la realització de visites pastorals a les diòcesis que visitaren, era conscient de la necessitat de realitzar-les per reformar la vida religiosa dels seus administrats. De fet la visita és el punt de trobada obligat d'una tradició fixa i immutable i d'un projecte pastoral actual, és a dir, la fusió harmoniosa i dinàmica entre una disciplina immemorial i les exigències del present.²³

21. Sobretot l'article d'Elias de Tejada. També es poden consultar els llibres de Freedman i Vicens Vives, on constantment es fa referència als comentaris sobre la pagesia i la seva situació jurídica que feia en Jaume Marquilles:

Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, Edicions 62 1988.

Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Eumo Editorial, 1993.

Jaume VICENS VIVES, *Historia de los Remensas (en el siglo XV)*, Barceona, Ed. Vicens-Vives 1978.

22. Sobre el Cisma d'Occident hom pot consultar aquestes obres que a més donen totes les referències bibliogràfiques necessàries: *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*. Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. Ponències i comunicacions, 2 vol. VI centenari del Cisma d'Occident, commemoració sota el patronatge de l'Institut d'Estudis Catalans, 1986. «Boletín de la Sociedad Castellonense de cultura», LVI (juliol-desembre 1980 = VIè Centenari del Cisma d'Occident, «El Cisma a les terres valencianes»).

23. Pierrette PARAVY, *De la Chrétienté Romaine à la Réforme en Dauphiné. Évêques, Fidèles et Déviants, (vers 1340-vers 1530)*, vol I, Roma, École Française 1993. 152.

Totes aquestes idees se'ns fan paleses a través del qüestionari de visita pastoral elaborat per En Jaume Marquilles, i posteriorment a través de la pràctica de les visites a les parròquies de la diòcesi de Barcelona, durant els pontificats del patriarca Sopera²⁴. Les parròquies de la diòcesi de Barcelona ja tenien una ferma tradició en la realització de visites pastorals, i de fet tenim gran quantitat de registres referents al segle XIV. En aquell moment calia reformar tota la qüestió dels costums i la moralitat de clergues i fidels (també tema principal de les constitucions sinodals d'aquell segle), i les visites s'adaptaren a les necessitats del moment, essent principalment processos eclesiadístics²⁵.

A finals del segle XIV i començaments del segle XV, les noves necessitats de la conjuntura econòmica, social, política i religiosa fan que canviï també el contingut de les visites pastorals, adaptant-se a les noves circumstàncies i necessitats de reforma. El qüestionari de visita pastoral d'En Jaume Marquilles serà el model d'aquestes noves visites.²⁶

24. Sobre les visites pastorals del patriarca Sopera veure: Luis MONJAS MANSO, *Les visites pastorals del patriarca Sopera: un instrument de reforma a les acaballes del Cisma d'Occident (a través de les parròquies del Baix Llobregat, 1414-1425)*, Treball de recerca dirigit per Dr Josep Me Salrach. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (Universitat Pompeu Fabra), inèdit, 1996.

Lluís MONJAS MANSO, *La reforma religiosa del Patriarca Sopera a finals de l'edat mitjana. L'exemple de les visites pastorals a les parròquies del Baix Llobregat*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», VIII (1997), 69-87, Institut d'Estudis Catalans.

25. Veure la següent bibliografia: BAUCELLS. *El sentimiento religioso...* (cit. en la nota 4).

Josep Me MARTÍ I BONET, Leandre NIQUI I PUIGVERT, Francesc MIQUEL I MASCORT, Jaume CODINA I VILA, *Processos de l'arxiu Diocesà de Barcelona*, vol. 1, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Arxiu Diocesà de Barcelona, Barcelona 1984, 22-46.

Pere BENITO, *Les parròquies del Maresme a la baixa edat mitjana*, Premi lluro, 1991, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.

Lluís MONJAS MANSO, *Les visites pastorals al Baix Llobregat al segle XIV* dins «Materials del Baix Llobregat», núm. 2 (1996), 95-118.

26. Dins la província eclesiàstica tarraconense, s'ha conservat el qüestionari del bisbe de València Jaume d'Aragó (1383-1388), per a les visites d'aquella diòcesi, que serví de model a totes les visites pastorals valencianes conservades dels segles XIV i XV (CÁRCEL ORTÍ y BOSCA CODINA, *Visitas Pastorales...* (cit. en la nota 9), 35-38; y BOSCA CODINA, *Jaume d'Aragó...* (cit. en la nota 11), que podria ésser considerat com el de transició entre les visites del segle XIV i el XV. De fet Boscà diu trobar moltes discrepàncies entre el text dels formularis de Jaume d'Aragó i el del bisbe Paholac de Tortosa del 1314, cosa que sembla lògica a la vista de la diferent temàtica dels registres de visita resultants. És amb el qüestionari de Jaume Marquilles que s'ha de comparar el formulari de Jaume d'Aragó, ja que es troben més propers en el temps i la conjuntura social, política i econòmica. El text de Jaume Marquilles és molt més extens i elaborat, però a grans trets els punts que ambdós tracten són molt semblants. De tota manera el formulari de Jaume d'Aragó no té un tractat sobre els sagraments com té el de Jaume Marquilles, motivat per la forta preocupació per la formació dels rectors; i observem com el primer continua prestant molta atenció a les qüestions de moralitat de clergues i laics, cosa que queda en un segon pla en el qüestionari d'En Marquilles. El formu-

Tot això ens porta a concloure que hi ha una intencionalitat clara en la realització de les Visites Pastorals del bisbe Sopera (1413, 1421, 1425). Intencions que constitueixen un lligam entre la visita i les idees prereformistes de certes jerarquies eclesiàstiques d'Europa al segle XV²⁷, com és el cas del propi patriarca Sopera, de Joan Gerson a París, del bisbe Andreu Bertran de Girona, de l'arquebisbe Dalmau de Mur a Saragossa, de Vital de Mauléon a Rodez, de Joan Corsier a Narbona, o Aimon Ir de Chissé a Grenoble; tots ells segurament arribaren a coincidir en un moment o altre de llurs vides, degut sobretot als problemes plantejats pel Cisma d'Occident i tots en un moment o altre anaren a Avinyó, o als concilis de Pisa, Constança o Basilea. Per què diem això? Què canvia respecte les anteriors visites?

Observem l'existència d'uns sòlids plantejaments previs a la visita:

- Abasta totes les parròquies de la diòcesi.
- Utilització sistemàtica d'un formulari (el qüestionari) que ens podria induir a concloure que som davant una burocratització de la visita, però això no és així, ja que l'esquema respon a una elaboració molt encertada i intel·ligent.

Tanmateix, el planteig de fons i la utilització d'aquest qüestionari, a casa nostra, no es troba lligat directament a la tradició reformadora francesa encapçalada per En Joan Gerson des de París, sinó a la tradició del partit devot i reformador de la Roma anterior al Cisma d'Occident, amb el qual el cardenal Pedro de Luna (futur Benet XIII) havia tingut fructífers contactes, i a la pròpia tradició reformadora catalana, i de la Província Eclesiàstica de Tarragona en general, encetada per Ramon de Penyafort i continuada per Joan d'Aragó, Jaume d'Aragó, Francesc Eiximenis i Vicenç Ferrer.²⁸ Això

lari de Jaume d'Aragó introdueix encara amb tímidesa aspectes que després seran molt importants en el qüestionari de Jaume Marquilles: el coneixement de la titularitat dels beneficis, residència dels beneficiats, permissos de servei, categoria de les parròquies i coneixement dels oficis, visita material dels beneficis... On els dos qüestionaris són molt discrepants és en l'ordre d'actuació que han de seguir els visitadors. Malgrat tot sembla força versemblant que el formulari de visita de Jaume d'Aragó hagi pogut influir sobre el de Jaume Marquilles.

27. Immaculada PUIG I ALEU, *La concepció de la Visita Pastoral del bisbe Andreu Bertran a la Diòcesi de Girona (1420-1423), en el context reformista de l'església occidental al segle XV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXIX, (1987), 143-157 (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 618, núm. 4823).

Puig i Aleu ha detectat aquestes idees a la visita d'Andreu Bertran, i no oblidem que Sopera rellevà Andreu Bertran a la Seu de Barcelona, essent aquell traslladat a Girona. Tots dos es coneixien, pertanyien al grup d'homes de confiança de Benet XIII, i malgrat l'enemistat personal pel darrer conflicte de translacions, tenien una visió similar de com s'havia de conduir la reforma de l'església. Igualment el qüestionari de Dalmau de Mur participa d'aquesta tradició i filosofia, i el propi Dalmau de Mur pertanyia al cercle de Benet XIII.

28. Josep PERARNAU I ESPELT, *Nuevos datos sobre los beguinos de Galicia y su vinculación con el Camino de Santiago* dins «Anthologica Annua», 24-25 (1977-1978), 619-643.

no vol dir que no hi hagi importants similituds amb el *Sermo de visitatione praelatorum* que presentà En Gerson a Reims l'any 1408.²⁹ De fet tots els reformadors d'aquest temps pretenien il·lustrar la devoció dels humils i netejar-la de creences dolentes, i en aquesta línia consideraven indispensable la formació del clergat diocesà.³⁰

Per tot això, els delegats del bisbe de Barcelona, Francesc Climent, als inicis del primer registre de visita pastoral que encomanà, el de l'any 1413 (les visites a les diferents parròquies de la diòcesi s'allargaren fins l'any 1414), féu inserir un qüestionari sobre com s'havia de dur a terme la visita pastoral:³¹ «Et quia in visitatione tam circa spiritualia quam temporalia in melius reformanda nonnulla requiruntur peragenda atque perscrutanda, ideo consideravit primo et ante omnia idem venerabilis visitator quedam pauca circa ipsam multifarie multisque modis necessaria, prout melius expediens sibi fuerit eciamque memorie recomendetur cuiuslibet intuentis, nam memoria hominis labilis est, ut notatur Extra. De probationibus c. Tercio loco, sub compendio brevitatis ponere in modum qui sequitur»³²

Aquest qüestionari, com ja hem dit, fou redactat per En Jaume Marquilles. Quin és el seu contingut? Intenta sistematitzar tot allò que s'ha de fer al llarg de la visita, dient totes les preguntes i investigacions que hom durà a terme:

- Primerament s'arriba a l'església, es crida el rector, vicari i preveres i els *probos homines et fidedignos* de la parròquia.
- Es demana al rector per: la quantitat de parroquians, les rendes, fruits i càrregues (*onera*) de la parròquia.
- Després tot el seguici fa l'absolució general al cementiri.
- Si el visitador no té notícies sobre el rector, se li ha de fer celebrar una missa per veure si en sap tota la litúrgia.
- Qüestionari als rectors o vicaris sobre si saben consagrar, llegir i cantar i posteriorment examen sobre els sacraments de l'església, quants són i com s'han d'administrar. És l'apartat més extens del qüestionari fent un

Josep PERARNAU I ESPELT, *Tractats Catalans 'De Penitencia' de Sant Ramon de Penyafort (1239) al bisbe de la Seu d'Urgell, Guillem Arnau de Patau (1364)*, dins «Escritos del Vedat», VII (1977), 259-298.

29. Jean GERSON, *De visitatione praelatorum* dins *Oeuvres complètes*, 8, *L'oeuvre spirituelle et pastorale*, Ed. Palémon Glorieux, 1971, 47-55.

30. Francis RAPP, *La Iglesia y la vida religiosa en Occidente a fines de la Edad Media*, Barcelona Ed. Labor 1973, 74-76.

31. ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r-3v. El volum és dividit en dues parts, al començament de la segona es torna a repetir un qüestionari de VP gairebé idèntic al primer, i de més a més redactat per la mateixa persona: ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r-5v bis.

Nosaltres treballarem amb aquest segon qüestionari ja que la lectura és molt més clara i senzilla, com ja hevíem dit anteriorment.

32. ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, f 2r bis.

tractat petit sobre els sagraments i teologia bàsica, que serviria per a instruir als clergues.³³ Ja que des de la segona meitat del segle XIV no es celebren sínodes a la diòcesi de Barcelona, que tenien una funció pedagògica, s'aprofita la visita per instruir el clergat i el poble cristià.

- S'han d'examinar els altars, el Cos de Crist.
- Si els preveres fan bé l'ofici i administren bé els sagraments sense cobrar i la qüestió de la moralitat dels clergues (això s'ha de preguntar als parroquians).
- Si el rector té les *Constitucions provincials i sinodals* i les observa.
- Sobre l'administració dels hospitals.
- Sobre els beneficis i les capelles i llurs beneficiats.
- El qüestionari s'acaba amb les preguntes que s'han de fer al rector sobre la vida moral i transgressions dels parroquians.

Aquest qüestionari d'En Jaume Marquilles seria aplicat en les tres visites pastorals realitzades per Francesc Climent (les de 1414 i les de 1421 i 1425). Sense cap mena de dubte, les visites més completes són les de l'any 1421, que donen una atenció prioritària a la 'visitatio rerum', descrivint amb el més petit detall tots els altars, llibres, vestits sacerdotals i objectes de culte de les esglésies. La visita de 1425 serà principalment una comprovació de les coses encomanades a la visita de 1421 (té menys interès que les altres dues). En general aquest qüestionari seguirà vàlid com a model de totes les visites que es duren a terme durant tot el segle XV i primera meitat del segle XVI.

A través del qüestionari de visita, En Jaume Marquilles se'ns mostra com un gran canonista, que domina perfectament el dret canònic i les confluències amb el dret civil. Les principals fonts del qüestionari són: primerament el *Decretum Gratiani* (dues referències a les *distinctiones*, tres a les *causae*, tres al tractat de *poenitentia*, sis al tractat de *consecratione*), seguit de les col·leccions de decretals (nou esments de les decretals de Gregori IX o *Liber Extra*, i una al *Liber Sextus* o decretals de Bonifaci VIII)³⁴; després les sentències de Pere Llobard (amb quatre referències totes del llibre IV)³⁵ i la *Summa* de l'Hostienc (amb quatre citacions més)³⁶; finalment es fa

33. Aquesta part del qüestionari té importants similituds amb el *Tractatus Brevis de Articulis Fidei* de Joan d'Aragó, editat per Derek W. LOMAX, *El catecismo de Albornoz* dins *Studia Albornotiana (El Cardenal Albornoz y el colegio de España)*, XI (1972), 225-233.

34. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, Editio Lipsiensis secunda. I. *Decretum Magistri Gratiani*. (1879). II. *Decretalium Collectiones*. (1881).

35. Petri LOMBARDI, *Sententiae in IV libris distinctae* (Spicilegium Bonaventurianum, IV-V), Tom. I, Pars I, *Prolegomena*, Tom. I, Pars II, *Liber I et II*. Tomus II, *Liber III et IV*, Grottaferrata (Roma), Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas 1971-1981

36. Henricus (Cardinalis Hostiensis) DE SEGUSIO, *Summa*. Neudruck der Ausgabe Lyon, 1537. Reproducció facsímil, 1962.

referència, dues vegades a la Bíblia i una vegada en cada cas, al catecisme,³⁷ al *Sacramentale* de Guillem de Montlezun³⁸ i a les *Constitucions Conciliars Tarraconenses*.³⁹ De tota manera sembla clar que, sobretot en la part dedicada als set sacraments, la principal font d'inspiració fou el *Tractatus brevis de articulis fidei* de Joan d'Aragó.⁴⁰

Com diu Na Puig i Aleu per a les visites del bisbe Bertran a Girona de 1421-23,⁴¹ les visites pastorals de la diòcesi de Barcelona (a través del qüestionari de visita) també es poden situar en un punt de cruïlla, on conflueixen, d'una banda, les idees pre-reformistes del segle, i, de l'altra, la via de la tradició pastoral de la diòcesi, però també observem com conflueixen la via del dret canònic i comú. Aquesta síntesi determina el contingut de la visita en la línia de l'estricta voluntat de govern de la diòcesi. Aquesta línia es pot apreciar en les actituds dels representants del bisbe al llarg de la visita:

- Actitud pedagògica (ensenyar coses als rectors).
- To benevolent davant situacions econòmiques difícils.
- Austeritat en els manaments de despeses de manteniment, reparació, i construcció d'edificis i objectes de culte, atenent sempre a l'estat econòmic de parroquians i beneficiats.
- Examen exhaustiu de les biblioteques parroquials.
- Examen exhaustiu de tot el mobiliari litúrgic.

37. Es fa difícil de saber a quin catecisme fa referència l'autor, però no seria d'estranyar que fos el 'catecisme' o *Tractatus brevis de articulis fidei, sacramentis ecclesie, preceptis decalogi, virtutibus et viciis, compositus ex doctorum sententiis pro informatione simplicium clericorum*, conegut també per *Tractatus Patriarche*, de Joan d'Aragó, escrit entre 1328 i 1334. Veure:

LOMAX, *El catecisme de Alborno...* (cit. en la nota 33), 213-233. Per què no podrien estar determinats també pel qüestionari de Jaume Marquilles? (És una hipòtesi que caldria investigar). Tots ells tenen una estructura bastant semblant, i beuen de les mateixes fonts, essent el més senzill i breu el d'en Jaume Marquilles.

Josep PERARNAU, *Un 'altre' catecisme castellà medieval derivat del «Tractatus brevis...» de Joan d'Aragó* dins «*Analecta sacra Tarraconensia*», 48 (1975), 143-148.

38. Es refereix al *Sacramentale* de Guillem de Montlezun (Guillelmus de Montelauduno). Canonista del segle XIV, originari del Quercy (mort el 1343). Entrà a l'ordre de Cluny, estudià a París i adquirí el doctorat en decrets a París. Fou professor de dret canònic a la universitat de Toulouse fins al 1314, comptant entre els seus alumnes l'infant Joan d'Aragó, a qui dedicà una de les seves obres. (Guillaume MOLLAT, *Guillaume de Montlauzun*, dins *Dictionnaire de Droit Canonique*, V (1953), cols. 1078-1079).

39. Josep Mª PONS I GURI, *Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229 A 1330)*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», XLVIII (1975).

40. No només aquest tractat sinó també tots els que l'han precedit, com el *Tractatus Septem Sacramentorum* de Pere d'Albalat, o el *Tractatus de decem preceptis legis de quatuordecim fidei articulis et de septem sacramentis* (1327), d'un anònim lul·lista valencià, foren coneguts per En Marquilles i els tingué presents a l'hora de realitzar el seu qüestionari. Aquests tractats sovint eren recollits per les recopilacions de Constitucions provincials i sinodals.

PERARNAU, *Tractats Catalans 'De Penitencia'...*, (cit. en la nota 28), 259-298.

41. PUIG I ALEU, *La concepció de la Visita Pastoral...* (cit. en la nota 27), 149.

– Esforç d'objectivitat: hom escoltava tothom, s'investigava i s'actuava contentment.⁴²

Les idees que mena el qüestionari d'En Jaume Marquilles són molt pròpies de la reforma del segle XV i després de la contrareforma de Trento. El bisbe Sopera (mitjançant delegats com en Jaume Marquilles) s'avança al seu temps i es mostra com un gran reformador. Així, doncs, podem concloure a través de la lectura del qüestionari de visita pastoral que les visites són l'aplicació pràctica de la política pastoral del bisbe Sopera, són el reflex de l'ull del visitador. El qüestionari es converteix en guia o manual de la pràctica d'aquestes visites.

Posterior al qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles n'arribarien d'altres també molt importants i influïts pel qüestionari d'en Joan Gerson, com el *De cultu vinee* de Pere de Soybert, 1427-1451 (bisbe de Saint-Papoul),⁴³ el qüestionari de visita pastoral de l'arquebisbe Dalmau de Mur, elaborat arrel de la visita encomanada el 1435 a Antoni Saura a la parròquia de Vallderroures, arxidiòcesi de Saragossa (veure nota 11), o el tractat de visita pastoral de Francesc Du Puy, oficial de la diòcesi de Grenoble (finals del segle XV).⁴⁴

Conclusions

Hem recordat que En Jaume Marquilles a més de gran juriscònsult fou un gran canonista, que elaborà un important qüestionari de visita pastoral els anys 1413 i 1414. Paral·lelament a la seva carrera com a home polític desenvolupà la seva carrera com a home religiós, cosa que li permeté familiaritzar-se amb les lleis de l'Església i els problemes d'aquesta.

En Jaume Marquilles, a través del coneixement de les escriptures, de la tradició dels canons i de la modernitat canònica, i de la tradició reformadora catalana dels segles XIII i XIV, elaborà un qüestionari que s'adaptà a les necessitats de la reforma pastoral del segle XV, i que avançà algunes de les futures directrius del concili de Trento. Però també connectà amb l'Esclèsia i la tradició de l'Església. Un qüestionari que es troba al nivell d'aquells que elaboraren alguns dels més prestigiosos canonistes de l'Europa

42. Luis MONJAS, *Les visites pastorales...* (cit. en la nota 24).

43. G. BACCABERE, *Visite canonique de l'évêque, du supérieur religieux, du vicaire forain* dins «Dictionnaire de Droit Canonique», VII, París, 1965, col. 1522.

44. P. PARAVY, *Le traité de la visite pastorale de François Du Puy, officiel du diocèse de Grenoble (fin XVe siècle). Lecture et influence de la Summa theologiae moralis de Saint Antonin de Florence* dins *Horizons Marins, Itinéraires Spirituels (Ve-XVIIIe siècles)*, vol I (Mentalités et sociétés), París, Publications de la Sorbonne 1987, 213-222.

del segle XV (com En Joan Gerson), tot i provenir d'una tradició reformadora diferent: la del partit devot i espiritual de l'arquebisbe de Bari.

El qüestionari se'ns mostra com la guia que han de seguir els visitadors en la seva missió d'encaminar els clergues i fidels de les parròquies de la diòcesi de Barcelona (però el podríem fer extensiu a totes les diòcesis catalanes, car pràcticament tots llurs bisbes -grans bisbes- havien estat triats per Benet XIII), a través de les visites pastorals. En definitiva un qüestionari que es presenta amb una clara finalitat, ésser el programa de la política pastoral dels bisbes catalans de la primera meitat del segle XV.

Ratio editionis

Hem intentat transcriure el text tal com apareixia al document original. De tota manera, les «v» s'han col·locat com a tals i hem fet la puntuació segons el nostre parer, inclosos els paràgrafs i majúscules.

Annex documental

1414, maig, 16

Qüestionari de visita pastoral d'En Jaume Marquilles
ADB, *Visites Pastorals*, vol 11, ff. 2r-5v bis⁴⁵

Et quia in visitacione tam circa spiritualia quam temporalia in melius reformanda nonnulla requiruntur peragenda atque perscrutanda, ideo consideravit

45. A l'hora de citar les fonts canòniques en què es basa el qüestionari he seguit el model que proposen Feenstra i Rossi. Robert FEENSTRA, G. ROSSI, *Index Adbreviationum, et de modo citandi fontes*, dins *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars I, 1 a-d (1961), 25-118.

També ha estat d'extraordinària utilitat l'índex d'Ochoa i Díez. Xaverio OCHOA et Aloisio DíEZ: *Indices canonum, titulorum et capitulorum, Corporis Iuris Canonici*. Roma, Institutum Iuridicum Claretianum, Universa Bibliotheca Iuris, Roma, 1964.

En aquestes pàgines es fan servir les sigles o abreviatures següents, i la forma de citar és aquesta:

Friedberg = *Corpus Iuris Canonici*. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici RICHTERII curas et librorum manuscriptorum et editionis romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius FRIEDBERG. *Pars Prior: Decretum Magistri Gratiani*, Leipzig 1879. *Pars secunda: Decretalium Collectiones*, Leipzig 1879. (Les xifres romanes, I/II respectivament, de la sigla remetent a la primera o segona part d'aquesta obra, la primera al *Decret* de Gracià, la segona a les *Decretals*. Immediatament després dels números romans hi ha una xifra que és la columna on es troba la cita). La forma de citar és la següent:

Decretum Grat., D. 25, 4. = Decret de Gracià, part primera, és a dir *Distinctiones*, distinció 25, capítol 4.

primo et ante omnia idem venerabilis visitator quedam pauca circa ipsam multifarie multisque modis necessaria, prout melius expediens sibi fuit etiamque memorie recomenderetur cuiuslibet intuentis (nam memoria hominis labilis est ut notatur *Extra, De probationibus, c. Tercio loco*)⁴⁶ sub compendio brevitatis ponere in modum qui sequitur:

Et primo visitator veniens ad Ecclesiam causa visitacionis debet ibi vocare rectorem seu eius vicarium presbyterosque in eadem ecclesia residentes, si qui sint, et aliquos parrochianos probos homines et fidedignos.

Et hiis presentibus, ipse visitator interroget quot sunt parrochiani in dicta ecclesia.

Item, redditus et fructus eiusdem ecclesie quam summam ascendunt.

Item, que onera habet subire dicta ecclesia vel rector nomine eiusdem.

Item, hiis factis, visitator una cum aliis presbyteris illius ecclesie cum superpelliciis debent absolucionem generalem, aquam benedictam aspergendo, per totum cimiterium peragere oracionemque incipientem *Fidelium Deus*⁴⁷ et cetera cum tota devocione dicere.

Item, si visitator noticiam non habet de Rectore seu vicario aut curam animarum regenti, faciat ut ipse coram dicto visitatore celebret missam, adeo ut videat si faciat signa que habent fieri durante canone, prout fieri debent et est ordinatum.

Item, qualiter proferuntur verba pertinencia ad consecracionem corporis et sanguinis Christi etiamque qualem formam teneant in baptrismi sacramento et in sponsalibus.

Decretum Grat., C. 17, q. 4, c. 29. = Decret de Gracià, part segona, és a dir *causae*, causa 17, quaestio 4, capítol 29.

Decretum Grat., D. 3, de poen., c. 4. = Decret de Gracià, part segona, *Tractat de poenitentia*, distinctio 3 del tractat de penitència, capítol 4.

Decretum Grat., D. 4 de cons., c. 53. = Decret de Gracià, part tercera, és a dir *Tractat de consecracione*, distinctio 3 del tractat *De Consecratione*, capítol 53.

Extra, 2, 19, 2. = Decretals de Gregori IX o llibre *Extra*, llibre 2, títol 19, capítol 2.

Sextus, 5, 10, 2. = Llibre sisè de les decretals de Bonifaci VIII, llibre 5, títol 10, capítol 2.

Gl. = glosa a...

Quaracchi = Petri LOMBARDI, *Sententiae in IV libris distinctae* (Spicilegium Bonaventurianum, IV-V). Grottaferrata (Romae), Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas 1971-1981. Tom. I, Pars I, *Prolegomena*, Tom. I, Pars II, *Liber I et II*. Tomus II, *Liber III et IV*. (Seguidament hi ha el volum i les pàgines on es troba la cita). La forma de citar és:

Sententiae, lib. 4, D. 3, c. 1. = Sentències de Pere Llombard, llibre 4, distinctio 3, capítol 1.

Summa Hostiensis = Henricus (Cardinalis Hostiensis) DE SEGUSIO, *Summa*. Neudruck der Ausgabe Lyon, 1537. Reproducció facsímil, 1962.

Constituciones Conciliares Tarraconenses = Josep Mª PONS I GURI, *Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229 a 1330)* dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», vol. XLVIII, 1975.

El *Dictionnaire de Droit Canonique* a la veu «*Corpus Juris Canonici*», a la pàgina 643 explica una altra forma de fer les citacions (G. MOLLAT, *Corpus Juris Canonici*, dins *Dictionnaire de Droit Canonique*, IV (1953), cols. 610-644).

46. *Extra*, 2, 19, 2. (Friedberg, II, 306-307)

47. «*Absolutio super tumultum*» dins *Missale Romanum*, editio XII Juxta, Typicam Vaticanam (1928), Ratisbonae, Sumptibus et typis Friderici Pustet, pàg. 131.

Item, si sciant legere et cantare ac etiam construere, ut decet, presbyterorum-que interest. / (fol 2v bis)

* * *

Item, examinentur curati super tradicionem sacramentorum sancte matris Ecclesie.

Et primo: quot sunt sacramenta Ecclesie? Et que iterari valeant vel ne? Et in quibus imprimitur character? Et quid est character?

De quibus per ordinem videatur. Et dic primo quod septem sunt sacramenta, videlicet: bapismus, confirmacio, penitencia, eucaristia, ordo sacerdotum, matrimonium et extrema unccio.

Bapismus vero, confirmacio et ordo sacerdotum iterari non valent, cetera vero possunt. In hiis siquidem tribus sacramentis scilicet, bapismo, confirmacione et ordine, imprimitur character, in aliis tamen non. Et dic quod character est figura indelibilis impressa in anima per Spiritum⁴⁸ Sanctum. Item alio modo character est quedam impressio in anima invisibilis, per quam informatur anima ad suscipiendam gratiam. Plures alias diffinitiones de caractere vide per te in *Sacramentali* Guillelmi de Monte Lauduno titulo *De caractere*.⁴⁹

Item facta examinacione super sacramentis in genere, fiat nichilominus in specie. Et primo super bapismo, videlicet, quid sit exorcismus, catechismus et bapismus, et quot requiruntur in bapismo et que verba sunt necessaria ad perficiendum ipsum, et quot sunt genera bapismi. Et si ignoratur per curam animarum regentes, dic quod catechismus dicitur a ‚catesitzo -as‘, id est: ‚instruo -is‘. Et inde catechumenus id est: ‚in fide instructus‘. Exorcismus enim dicitur adiuracio aduersus diabolum ut recedat. Unde exorcizare est adiurare ut: ‚Exi ab eo immunde spiritus...‘, et similia, ut *De consecratione*, D. IIII, *Sive parvuli*⁵⁰ et c. *Sicut noscis*⁵¹

48. Ratllat, no es veu gaire bé. Sembla com si hi hagués una esmena.

49. El *Sacramentale* de Guillaume de Montlezun, dedicat a Ponç de Vilamur, és dividit en trenta-quatre capítols, el primer dels quals és el *De caractere* i s'enceta amb les definicions: «Character est signum sanctum communionis fidei et sacre ordinationis traditum accedenti a Jerarcha, secundum Dyonisium. Quam diffinitionem sic expone: «Character est signum sanctum communionis fidei», id est, per quod deputatur homo ad communicandum aliis fidelibus in divinis sacramentis et in sacris actibus, et hoc respicit characterem ordinis. «Traditum accedenti», scilicet, homini recipienti characterem. A Jerarcha, id est, pontifice, secundum Dyonisium. Vel sic: «Character est signum spirituale indelebile distinguens fidelem ab infideli». Vel sic: «Character est quedam passibilis qualitas illuminans animam ad facilius videndum quid sit credendum et quid sit faciendum et quod non», et hoc respicit virtutem, potestatem et perfectionem quam recipit per characterem ordinatus. Vel sic: «Character est quedam qualitas disponens et abilitans animam ad suscipiendum gratiam. Et hec qualitas dicitur a quibusdam sanctitas que preparat animam ad sanctificationem», et hoc respicit confirmationem, ubi plenitudo sanctitatis datur. Johannes Chrisostomus dicit quod character est custodia mentis, eo quod inseparabiliter custodit mentem et quia preparat et abilitat animam ad gratiam, per quam anima custoditur»: hec Joannes (?). Vel dic quod character est figura intellectualis et indelibilis, ostendens ordinem collatum esse ipsi ordinato», Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 3061, f. 284v (1439).

50. *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 53. (Friedberg, I, 1382)

51. *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 62. (Friedberg, I, 1383)

cum similibus. Et de catecismo habetur ibi et c. *Ante bap̄tismum*,⁵² c. *Ante .XX.*⁵³ et c. *Catecismi*⁵⁴ et capitulo *In catecismo*.⁵⁵ Item bap̄tismus est character anime impressus quo distinguntur bap̄tizati a non bap̄tizatis, Magister Sententiarum, libro III, distintione III,⁵⁶ vel sic: «Bap̄tismus est tinctio et ablucio corporis humani facta exterior cum forma verborum prescripta» secundum Bartholomeum⁵⁷. Vel dic, secundum Hostiensem, eodem titulo in *Summa*,⁵⁸ quod bap̄tismus «est ablucio exterior cum certa forma verborum, sine qua nemo salvari potest et que proficit ad salutem». Item, dic quod ad bap̄tismi essenciam requiruntur tria principaliter, videlicet: intencio recta, materia debita et forma ab Ecclesia ordinata, Magister Sententiarum, libro III, distintio III.⁵⁹ Item quod verba necessaria in bap̄tismo sunt et quod totus bap̄tismus in eis existit: «Ego bap̄tizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen». Si vero dubitatur an bap̄tizati fuerint, bap̄tizentur hiis verbis premissis: «Si bap̄tizatus es, non te rebap̄tizo, sed si nondum bap̄tizatus es, ego bap̄tizo te et cetera», ut hec colliguntur *Extra, De bap̄tismo*, c.I et II.⁶⁰ Ultimo, dic quod tria sunt genera bap̄tismi, scilicet: bap̄tismus fluminis, flaminis et sanguinis. Bap̄tismus fluminis est aque, sicut omnes comuniter bap̄tizantur; flaminis, scilicet Spiritus Sancti, sicut fuerunt Apostoli, et intellige 'flaminis', id est, per fidem; sanguinis vero est sicut fuerunt Sancti Innocentes, sicut notatur per *Glosam* et doctrinam *Extra, De presbitero non bap̄tizato*, c. *Apostolicam*.⁶¹ Ideo omnia supradicta circa bap̄tismus sunt corde tenenda, cum sit ianua et fundamentum omnium aliorum sacramentorum, ut *Extra, De presbitero non bap̄tizato*, c. *Veniens*.⁶²

Item quid est confirmacio? Dic quod est plenaria divine gracie infusio, arma instruens et corroborans bap̄tizatos ad confitendum firmiter nomen Christi, *De consecracione*, D. V, c. *Spiritus Sanctus*.⁶³ Et dicitur a 'con-', quod est 'simul', et 'firmo' quod idem est quod / (fol 3r bis) 'corroboro'. Minister vero huius sacramenti est Episcopus, ut *Extra, De consuetudine*, c. *Quanto*.⁶⁴

Quid est penitencia? Dic quod «penitencia est secundum Augustinum quedam dolentis vindicta, puniens in se quod dolet commisisse», *De penitencia*, D. III, *Peni-*

52. *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 54. (Friedberg, I, 1382)

53. *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 55. (Friedberg, I, 1382)

54. *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 57. (Friedberg, I, 1382)

55. És difícil de trobar el catecisme al qual es refereix, però podria ser el *Tractatus brevis de articulis fidei* de Joan d'Aragó, on diu «Primum igitur sacramentum est bap̄tismus...», Derek W. LOMAX, *El catecisme de Albornoz*, dins «Studia Albornotiana», XI (1972), 227.

Una altra possibilitat, ja que a l'edició crítica del Friedberg no figura cap capítol amb el títol *In catecismo*, és que l'escrivà s'hagi equivocat i sigui «In catecumino...»: *Decretum Grat.*, D. 4 de cons., c. 100 (Friedberg, I, 1394).

56. *Sententiae*, lib. 4, D. 3, c. 1. (Quaracchi, vol. II, pàgs. 243-244)

57. *Sententiae*, lib. 4, D. 3, c. 1, 2. (Quaracchi, vol. II, pàgs. 243-244)

58. *Summae Hostiensis*, lib. 3, *De bap̄tismo et eius effectu*, núm. 1, fol. 185.

59. *Sententiae*, lib. 4, D. 3. (Quaracchi, vol II, pàgs. 243-251)

60. *Extra*, 3, 42, 1 et 2. (Friedberg, II, 644)

61. *Extra*, 3, 43, 2. (Friedberg, II, 648)

62. *Extra*, 3, 43, 3. (Friedberg, II, 648-649)

63. *Decretum Grat.*, D. 5 de cons., c. 2. (Friedberg, I, 1413)

64. *Extra*, 1, 4, 4. (Friedberg, II, 37)

tencia est.⁶⁵ Sed secundum Ambrosium et Gregorium, «penitencia est mala preterita plangere et plangenda amplius non comittere», *De penitencia*, D. III, capitulo I et VI.⁶⁶ Et dicitur penitencia quasi ‚pene tenens’ vel ‚pene tentio’ a ‚puniendo’, quia requirit quod peccator⁶⁷ in se semper puniat ulciscendo quod comisit peccando, ut notatur per Hostiensem in *Summa*, c. II, quaestio I.⁶⁸

Super qua penitencia et confessione inde fienda sacerdos se debet habere caute, interrogando peccatorem discrete et sigillatim et distincte, non descendendo specialiter ad enormia peccata ex eo ut confitens,⁶⁹ forte qui talia ignorat peccata, non capiat ea. Et primo debet interrogare an confitens sit verus catholicus, ipsum instruendo super articulis fidei, quos curatus non debet ignorare, ymo debet eos scire explicitè et ipsorum diffinitionem. Et primo dic quid est articulus. Articulus est indiuisibilis veritas de Deo artans nos ad credendum, secundum Ricardum. Item quot sunt articuli fidei? Dic quod sunt quatuordecim: septem ad divinitatem et septem ad humanitatem pertinentes. Septem qui pertinent ad humanitatem sunt hii: videlicet, qui conceptus est de Spiritu Sancto; secundus: natus ex Maria Virgine; tercius: passio Christi; quartus: descensus ad inferos; quintus: resurreccio a mortuis; sextus: ascensus in celum; septimus: adventus eius in die iudicii. Septem vero qui pertinent ad divinitatem sic distinguntur: scilicet, credere in Deum; secundus: in Patrem; tercius: in Ihesum Christum filius eius unicum dominum nostrum; quartus: in Spiritum Sanctum; quintus: quod Deus est creator celi et terre; sextus: recreacionis, scilicet quod Deus efficit remissionem peccatorum in sancta Ecclesia; septimus est glorificacionis, scilicet: carnis resurreccionem, vitam eternam, amen. Quos articulos laycus illiteratus sufficit quod solum sciat implicite, hoc est, quod credat id quod Ecclesia catholica credit.

Item, debet interrogari confitens super peccatis mortalibus, que sunt hec: superbia, invidia, ira, accidia, avaricia, gula et luxuria; et circumstanciis eorum secundum qualitatem et statum ipsius confitentis.

Item, debet scire curatus quot et que sunt peccata in Spiritum Sanctum et, si sibi videatur, debet de eisdem interrogare confitentem. Et sunt sex: videlicet, invidentia fraterne gratie, impugnatio veritatis agnite, obstinacio mentis, desperacio et finalis impenitencia, eciamque omne peccatum quod ex pura malicia vel ex deliberacione procedit. De quo vide per *Glosam* et Guillelmum, XXV distinctio, c. Qualis.⁷⁰

Item, debet interrogari confitens super dechalogo, id est, super decem preceptis legis. Et sunt hec: non assumes deos alienos, non assumes nomen Dei in vanum, memento / (fol 3v bis) ut diem sabbati sanctifices, honora patrem tuum et matrem tuam, non mecaberis, non occides, non furtum facies, non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium, non concupisces uxorem proximi tui, non concupisces rem proximi tui.

65. *Decretum Grat.*, D. 3, de poen., c. 4. (Friedberg, I, 1211)

66. *Decretum Grat.*, D. 3 de poen., c. 1 et 6. (Friedberg, I, 1211 i 1212)

67. Paper brut i arrugat, es llegeix amb dificultat.

68. *Summae Hostiensis*, lib. 5, *De penitentis et remissionibus*, núm I, fol. 259.

69. Interliniat

70. Gl. a *Decretum Grat.*, D. 25, 4. (Friedberg, I, 94)

Item, super quinque sensibus corporalibus, qui sunt hii: visus inhonestus, auditus incautus, odoratus fatuus, gustus inmoderatus et tactus manu pedumque illicitus. Radices vero horum sunt prave cogitationes, quia «in cogitationibus impii interrogacio erit».⁷¹

Item, super septem operibus misericordie corporalibus et spiritualibus. Opera misericordie corporalia sunt hec: esurientem pascere, sitientem potare, hospitem recolligere, nudum vestire, infirmum visitare, in carcere positum liberare et mortuum sepelire. Opera vero misericordie spiritualia sunt: videlicet, peccanti dimittere, pro peccante orare, peccantem corrigere, ignorantem instruere, importunos suportare, hesitantes confirmare et de afflictis corde compassionem habere.

Item, debet instrui confitens super septem donis Sancti Spiritus, de quibus habetur *Ysaia*, XI c.,⁷² que dona Sancti Spiritus sunt contraria peccatis mortalibus, de quibus supra habetur. Est primum donum sapiencia contra invidiam, intellectus contra iram, consilium contra superbiam, fortitudo contra luxuriam, sciencia contra accidiam, pietas contra avariciam, et timor contra gulam.

Item, si sciat confitens oracionem Pater Noster et Avemaria et *Cimbum minus* / sive *Credo in Deum*.

Et hiis factis et aliis occurrentibus interrogacionibus, prout decet in confessione fiendis, fiat confessio generalis, ut moris est. Et postea fiat absolutio omnium peccatorum et iniungatur penitencia, iuxta qualitatem persone et quantitatem criminis, ipsam penitenciam arbitrando, quod fieri potest, ut *Extra, De penitentiis et remissionibus*, c. *Deus, qui*⁷³ et *De penitencia*, D. I, *Mensuram*.⁷⁴

Sed caveat sacerdos quod de casibus reservatis domino episcopo et eciam Sedi Apostolice, nisi sibi comissi fuerint, non absolvat confitentem, nec ei penitenciam iniungat, cum hoc non potest facere, quia sibi a iure permissum non est. Quos casus episcopales et papales cordetenus debet scire quilibet curatus et eciam quisque presbiter. De casibus episcopalibus vide quod notatur *De penitentiis et remissionibus*, c. *Si episcopus*, *Libro VI*.⁷⁵ Et de hiis qui pertinent ad dominum papam, *Extra, De apostatis*, c. *Consultationi*⁷⁶ per *Glosam* et Hostiensem.⁷⁷ Casus vero episcopales hiis versibus possunt perpendi:

«Qui facit incestum, defflorat aut homicida;

Sacrilegus, patrum percussor vel sodomita;

Transgressor voti, sortilegus periurusque

Et mentita fides; ffaciens incendia, prolis opressor,

Blasfemus, hereticus et omnis adulter:

Pontificem super hiis semper detentus adhibit.» / (fol 4r bis)

Item, absolutio non solventis debite decimas et primicias ex constitucione sacri consilii Terrachone, cum sit excommunicatus iuxta continenciam dicte constitucio-

71. *Biblia*, Sap I, 19.

72. *Biblia*, Is, 11, 1-9.

73. *Extra*, 5, 38, 8. (Friedberg, II, 886)

74. *Decretum Grat.*, D. 1 de poen., c. 86. (Friedberg, I, 1183-1184)

75. *Sextus*, 5, 10, 2. (Friedberg, II, 1093)

76. Gl. a *Extra*, 5, 9, 6. (Friedberg, II, 792)

77. *Summae Hostiensis*, lib. 5, *De penitentiis et remissionibus*, núm 15, fol 272v.

nis.⁷⁸ Item, est casus episcopalis in diocesi Barchinone, qui defraudat mensuram Barchinone que vocatur de Mediona.

Casus vero papales hiis versibus continentur:

«Si bis ordo datur, bapbismus si reiteratur,

Aut ut vertatur fidei status, ordo petatur,

Vel si prestatetur ut utrumque simon operetur,

Ut dispensetur spes irrita prorsus habetur», scilicet, ut non dispensetur citra Sedem Apostolicam. Item si quis contra clericum manus violenter iniesserit citra papam non potest absolvi, ut XVII, q. III, c. *Si quis suadente*.⁷⁹ Et dic 'clericum', quia ex quo indiffinite loquitur sive in sacris ordinibus constitutum sive simpliciter tonsuratum sive coniugatum, dum tamen habitum et tonsuram defferant clericales et sevis enormitatibus non inmisceant, cum eo casu privilegium amittunt clericale, iuxta c. *Pependimus, Extra. De sententia excommunicationis*.⁸⁰ Sed tamen est verum quod in articulo mortis est permissum a iure cuilibet sacerdoti de omnibus peccatis in predictis casibus et quolibet eorum absolvendi et etiam penitencias imponendi iuxta votum suum.

Item, Eucaristia grece, latine 'bona gratia' interpretatur, nam dirivatur ab 'eu-' quod est 'bonum' et 'caristia' grece, quod idem est quod 'gratia' latine. Et est eucaristia panis et calicis sacramentum, ut I, q. I, capitulo *Multi*,⁸¹ ultra medium.

Item, quid est ordo? Dic quod est sacrum signaculum quo traditur spiritualis potestas ordinato et officium, ut in Libro IIII *Sententiarum*, D. .XXII. in principio⁸² et XXXII D. in *Decretis in summa*⁸³.

Item, quid est matrimonium? Dic quod est «maris et femine coniunctio, individuum vite consuetudinem retinens», ut *Extra, De Presumptionibus, c. Illud*⁸⁴ et .XXVII, q. II, c. I.⁸⁵

Ultimo queritur quid est extrema unccio. Dic quod est olei benedicti materialis delinccio secundum formam Ecclesie traditam, que, si digne sumitur, interius fortius quam exterius operatur, ut notatur per Hostiensem in *Summa*, titulo *De sancta unctione*, q. I, circa finem⁸⁶. Et hec de sacramentis dicta sufficiant causa brevitatatis, salva correctione melius sentientis.

* *

Preterea hiis peractis, tunc visitator debet accedere ad altare maius et in medio ipsius, reverenter facta oratione, osculari ipsumque altare visitare, ut decet.

Item, corpus Christi, sanctum crisma sacrosque fontes diligenter visitare.

Item, si rector vel vicarius seu quivis alius presbyter bene facit officium ecclesiasticum a (fol. 4v bis) cantico graduum usque ad completorium inclusive.

78. *Constitutions Conciliares Tarraconenses*, XLIV, *De decimis*. (Pons i Guri, 163-164)

79. *Decretum Grat.*, C. 17, q. 4, c. 29. (Friedberg, I, 822)

80. *Extra.*, 5, 39, XXIII. (Friedberg, II, 897)

81. *Decretum Grat.*, C. 1, q. 1, c. 84. (Friedberg, I, 387-388)

82. *Sententiae*, lib. 4, D. 22. (Quaracchi, vol. II, pags. 386-390)

83. *Decretum Grat.*, D. 32, 1-19. (Friedberg, I, 116-122)

84. *Extra.*, 2, 23, 11. (Friedberg, II, 355)

85. *Decretum Grat.*, C. 27, q. 2, c. 1. (Friedberg, II, 1063)

86. *Summae Hostiensis*, lib. 1, *De Sacra Unctione*, núm. 1 i 2, fol. 35.

Item, si libros Ecclesie et pannos altaris et cortinas sine lesione conservat mundosque ipsos pannos tenet.

Item, si ara est fracta vel sincera et calix sit argenteus vel de stagno et an sit integer vel fractus.

Item, si rector vel eius vicarius visitat infirmos vel si aliquis ex culpa ipsius decessit impenitens.

Item, si gratis et sine paccione aliqua conferat ecclesiastica sacramenta et sepulchram et benedictiones nubentium et alia que habet facere in intuitu servicii ecclesiastici parrochianis suis.

Item, si tenet assuetos servitores in ecclesia, id est: diachonum vel alium presbyterum, prout locus ille ex consuetudine requirit.

Item, si est diligens in correctione parrochianorum circa publica crimina, id est: adulteria, fornicationes, publicos usurarios et alios publicos peccatores.

Item, si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena, vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine.

Item, si sunt venatores vel canidici vel incantatores vel rixatores.

Item, si sunt lusores taxillorum vel si sint inspectores ludi in plateis vel alibi.

Item, si destruxerunt possessiones Ecclesie vel vendiderunt vel dederunt con sanguineis vel aliis vel stabilierunt ad certum censum vel ad agrarium et si illud fecerunt ad utilitatem Ecclesie et auctoritate Episcopi.

Item, si Rector vel beneficiatus confecerit inventarium de bonis beneficii et capibrevium de redditibus. / (fol 5r bis)

Item, si pro beneficiis deservendis datur capellania integra, scilicet, novem libre. Et hoc locum habet extra civitatem Barchinone, quamquam in eadem ciuitate .XI. libre dantur.

Item, de observancia litterarum domini Episcopi vel eius officialium.

Item, de consuetudinibus provincialibus et sinodalibus habendis et observandis.

Item, si quilibet presbyter habeat *Tractatum domini Patriarche*.

Item, de pluribus missis non⁸⁷ celebrandis in die nisi causa necessitatis et in die Nathalis Domini.

Item, generaliter est inquirendum de vita et honestate clericorum, ut puta si cum malis conversetur et si defferant habitum et tonsuram competentem et hiis similia, prout visitatoris discrecioni videbitur fiendum.

Item, si aliquis fuerit administrator hospitalis vel alterius rey ecclesiastice, ut comptum reddat de administratis.

Item, si illud quod in opus dicti hospitalis vel alterius rey ecclesiastice quolibet anno convertere tenetur, in dictum opus conuersum est.

Item, quod de hoc hostendat comptum legitime factum et inde fidem faciat ocularem.

Item, quot sunt beneficia vel capellanie in ecclesia.

Item, qui sunt beneficiati et si sint presentes vel absentes. Si absentes, qua de causa. Et si habeant licenciam. Et si non habeant, citetur absens, nam pro derelicto habetur.

87. Interliniat.

Postea videatur quid est ibi necessarium tam in Ecclesia parrochiali quam in beneficiis. Et si aliquid defuerit, mandet visitator ad arbitrium suum eciamque provideatur Ecclesie, si indigeat reparacione, et hospicio cuiusque beneficii, si minetur ruinam, et ad idem, si reparacione indigeat.

Item, si sint layci conquerentes de clericis vel e converso. / (fol 5v bis)

Item, si aliquis de parrochianis dimisit uxorem vel uxor virum.

Item, si committuntur in parrochia publica crimina, adulteria vel fornicaciones vel si est aliquis de aliqua infamatus vel e converso.

Item, si est ibi publicus usurarius vel suspectus de heresi vel publicus raptor vel fur vel sacrilegus vel blasfemus Dei et sanctorum et huiusmodi.

Item, si sint ibi sortilegi vel venefici sacrilegi vel adulteri aut periurii manifesti.

Item, si aliquis est qui habeat uxorem consanguineam suam vel e converso, necnon si impedimentum est cognacionis spiritualis.

Item, de clandestinis matrimoniis, si obtinuerunt absolucionem.

Item, si sint ibi iudei vel sarrasseni, et, si sint, quod incedant habitu distincto prout a iure est statutum; et si non incedant, quod provideatur ut decet per privacionem comercii christianorum vel alias. Et de hiis omnibus diligenter inquiretur et de aliis prout casus poposcerit.